

EDWARD SCHILLEBEECKX

Teológiai gondolkodásom fokozatosan felismerhető alapszerkezete

Teológiai végrendelet

A világon minden ember osztályrésze egyfajta radikális kontraszt-tapasztalat. Fölháborodunk ugyanis az emberi méltóság elleni jogtalanság és erőszak megnyilvánulásain. Ugyanakkor a háttérben ott húzódik az a rejtett remény, hogy az élet világunkban másként is lehetséges.

Ezek az alaptapasztalatok kapcsolnak össze minden embert, akár vallásosak, akár humanista érzelműek. Isten nem exkluzív módon nyilvánul meg, nyilatkoztatja ki magát valamely vallásban vagy hit-közösségben. A zsidó és keresztény hagyomány négy metaforával ajándékoz meg bennünket arra vonatkozóan, milyen irányban kell keresnünk Istennek az emberiség számára adott nagy álmát.

Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben egyre világosabban radikális alaptapasztalatnak nevezem gondolkodásomnak, így ennek az egész könyvnek a hátterét. Arra az alaptapasztalatra gondolok, amely valamennyi ember osztályrésze és amely ilyenként – minthogy

Az itt közölt szöveg először 1994-ben jelent meg, Schillebeeckx 80. születésnapjára a *Theologisch Testament – notorieel nog niet verleden* kötetben hollandul. A kissé rövidített szöveg németül Peter Spinatsch fordításában 2004 novemberében látott napvilágot az Offene Kirche svájci ökumenikus fórum 4. füzetében. Ezt az enyhén rövidített változatot használtuk fel fordításunkban. Megjegyezzük, hogy ez a tanulmány az angol gyűjteményes kiadás (*The Collected Works of Edward Schillebeeckx*) XI. kötetében a 6. fejezet utolsó (7.) esszéje (153–162.). Schillebeeckx műveiből szinte semmi sem jelent meg magyarul. Ezt a hiányt kívánja némileg pótolni az az összeállítás, amely az alábbi honlapról tölthető le: <https://bvsvzorg.wordpress.com/about/schillebeeckx-morzsak-elozetes/>. (A ford.)

a vallást megelőző, ezért – minden ember számára közvetlenül hozzáférhető. Annak a vétónak, annak a felháborodásnak a megtapasztalásáról van szó, amely akkor tör fel bennünk, amikor a világra tekintünk, és annak valóságával szembesülünk, vagyis a szenvedés és jogtalanság ismétlődő történetével találkozunk. [...]

Senki sem tagadja: sok pozitív tapasztalat is létezik, sok jó és szép van az életben, sok minden, amit tiszta szívből élvezhetünk.

Semmiképpen sem egy újfajta dualizmus, pesszimista életfilozófia előtti hódolatról van szó. De nem gondolok semmiféle defetista világ-vége hangulatra sem. Arra sem, ami mindennél még rosszabb lenne, vagyis nem kívánok követni semmiféle művészi-en manipuláló, a modern világot a lehető legsötétebbnek, színtelennek és dekadensnek leíró stratégiát, hogy aztán a Jézus Krisztus által hozott fény még világosabban, még inkább felszabadító és megváltó módon ragyogjon, még győzedelmesebben kerüljön előtérbe. Ez az a trükk, amellyel keresztény erkölcsprédikátorok gyakorta handabandáznak. Egy hitelt érdemlő üdvöztőnek a legkisebb érdeke sem fűződik az ilyen stratégiákhoz. Egyrészt ugyanis evidens, hogy a jó, szép és értelmes jelenléte állandóan meghiusul, elnémul a körülöttünk és a bennünk lévő rossz és fürtelem, a feltűnő módon megmutakozó és rejtett szenvedés, a hatalommal való visszaélés révén. Kiderül, hogy világunknak ezek a frappáns ellentmondásai kölcsönösen semlegesítik és érvénytelenítik egymást: a gonoszt a jó, a jót pedig a rossz teszi semmissé. A cinikusok ezt így látják! Ezzel szemben a nem-cinikusok mindebben nem a társadalom dekadenciájának a jelét veszik észre, ahol már semmi sem létezik, ami az embert arra motiválná, hogy éljen, vagy amiért fáradozzon, sőt amiért esetleg meghaljon. Teljes nyomorúsága ellenére az ember emberként tudatában van méltóságának, és vonakodik attól, hogy a rosszat ugyanolyan módon ítélje meg és értékelje, mint a jót.

Másrészt pedig mindezzel szemben világunk a jónak és a rossznak, az értelemnek és az értelmetlenségnek, a bűnnek és az erényességnek rejtélyes keveréke. A történelem maga pedig nem ad semmiféle okot vagy indítékot, amely nyomán képesek lennénk megítélni, hogy a rossz vagy a jó kerül ki végső győztesként a harcból, sőt az sem derül ki, hogy a történelemtől valaha is pozitív értelemben, egy utolsó jó szót mondhatunk. Az emberi történelem perspektívájából nézve ez az emberi történelem meglehetősen félresikerült és végső soron bármiféle végérvényes értelmet nélkülöz.

**Az emberi hit és megzavarhatatlan remény
minden vallást megelőző „autonóm-emberi”
erényként már most jelen van az emberiségben**

Ettől függetlenül és éppen ezért mondtam, hogy „nélkülöz”. Létezik ugyanis a történelemben felmerülő embertelenségekkel

szemben az embereknek egyfajta ellenállást nem tűrő vétója, létezik ez a nyakas és töretlen felháborodás mindaddig, amíg létezik az emberek, asszonyok és férfiak elnyomása, amíg gyermekeket kínoznak, halálra sebesítenek, elnyomnak és sanyargatnak. Jól elkülönítve észre kell vennünk, hogy ezekben a negatív kontraszt-tapasztalatokban, és mindazok fölháborodásában, akik az embertelenséget elszenvedik vagy azok megtörténtét látják, egy másik dimenzió is megnyilvánul. A nem-humánusnak az emberi elutasítása, az ellenállás mindazzal szemben, ami az ember-lelét megsebzí, vagyis ilyen módon nem elégszik meg a tények ismeretével, és így utat nyit a pozitív perspektíva felé. Az alábbiakban alaptapasztalatunknak ezt a másik aspektusát szeretném elemezni. Éppen akkor, amikor már elképzelni sem tudom, milyen lenne az emberi világnak az arca, akkor létezik a „Most már elég!” tapasztalata, vagy „Soha többé; a világnak és nekünk magunknak is meg kell változnunk”.

Ebben pedig valami meglepő nyílik meg előttünk! A történelmünkben lévő embertelenséggel szembeni emberi ellenállás nyitottságot tár fel egy újfajta szituáció felé, amelyre teljes joggal mondunk *feltétlen* igent. [...]

Az embernek a rosszal szembeni alapvető ellenállása ezért egy még nem beteljesült, de „nyitott igent” tár elénk. Ez olyan elemi erejű, mint a bármiféle embertelenséggel szembeni emberi vétó. Tulajdonképpen még nyakasabb is ennél az emberi „nemnél”, hiszen a „nyílt igen” éppen ezt az ellenállást alapozza meg, teszi lehetővé és legitimálja. Ebben az értelemben az emberiségben élő remény radikálisabb valamennyi negatív kontraszt-tapasztalatnál, amelyek maguk is a jobb utáni várakozást feltételezik és az emberiségben lévő remény jelenlétét indirekt módon tárják elénk. [...]

Sir Richard Attenborough rendező 1982-es amerikai-angol filmje, a *Gandhi* középpontjában az 1948. január 30-án meggyilkolt *Mahatma Gandhi* (1869–1948) tántoríthatatlan hite áll, és arról tanúskodik, hogy a szeretet és a szolidaritás a történelemben végső soron mindig is erősebb lesz az erőszaknál és az elnyomásnál. Sőt a kezdetben harcos ateista Jean-Paul Sartre is azt mondta halálos ágyán, minden történelemben megtapasztalt rossz és embertelenség ellenére: „És mindennek ellenére megmaradok az ember emberiségébe vetett hitben.”

Mindaddig, amíg a jogtalanság és szenvedés felháborodást kelt, az emberiségben él a rendíthetetlen remény. Ez a kereszténységben az életbe, az örömuzenetbe, a Názáreti Jézus gyakorlatába vetett hit révén, valamint az életéről, haláláról és feltámasztásáról szóló evangélium révén alapvetően elmélyül, mégpedig az Istennek az egész emberiség számára adott üdv-ígérete általi nagy örömhírben tetőzik. Éppen ezért ez nemcsak egy mindenféle kétségbeeséssel szembeni remény kiáltása, hanem az a remény is, amelyet már most, a végső beteljesedés előtt ünnepelhetünk, és amely már most is – a földi „még-nem” idején – ünnepre hív.

A vallások szerepe

A vallások története a világban lévő emberi valóságnak ezt a szemléletét megerősíti. [...]

Az ismételten kritizált, de minden kritikát minden egyes alkalommal túlélő üdv(össég)re, felszabadításra és boldogságra irányuló emberi vágy bár sok különféle alakban, de elkerülhetetlen módon tartalmazza a „megváltást valamitől” vagy „szabadulást valamiből” mozzanatát, és egyidejűleg a „belépést” egy egészen új világba. Az emberiség negatív tapasztalatai ilyen módon valamely népnek a pozitív üdvképzeléseit és -váradalmait konkrét üdvtelenségi tapasztalataik tükörképeként rajzolják elénk. Üdvösségi elképzeléseikben bizonyos értelemben mindig egy nép szenvedéstörténete olvasható, még akkor is, ha más forrásokból a szenvedés pontos nyomvonala immáron nem követhető.

Itt azonban több olyan dolog is felmerül, amit tisztáznunk kell. Az üdv-telenség, a jogtalanság és szenvedés esetén kiderül, hogy mind a spontán, mind pedig a reflektív belátás esetén ezek a tapasztalatok – sem elméleti, sem pedig gyakorlati szempontból – emberileg nem minősíthetők. Elméletileg ugyanis nem magyarázhatók, illetve meghatározott értelmezési keretek között nem tehetők értelmezhetővé, de ugyanilyen kevésbé győzhetőek le vagy kapcsolhatók ki gyakorlatunk révén. Következésképpen sok, az emberi történelemben keletkezett üdv-váradalom ténylegesen vallási dimenziót kapott. Az emberiség önmagán túlra ment, hogy – „isteni ígéret” alapján – üdvöt és szabadulást várjon. Azok, akik egy mindent átfogó misztériumban hisznek – sokféle néven beszélnek aztán „Istenről” –, vallási tartalmat adnak a „mindennek ellenére” emberi remény és váradalom aspektusából fakadó alapvető kontraszt-tapasztalatuknak. Ezzel cseng egybe az üdv és szabadulás utáni emberi „cri de ceur” (szív-kiáltás). Az emberiség történetében ez nem kényszerítő, de értelmes emberi, vagyis legitim lehetőség és valóban univerzális tény. Így születtek meg a történelem során a vallások: az emberek a sok értelmetlenség közepette keresték a végső értelmet. Kiderül, hogy az emberek emberileg végső és tartást nyújtó életmeghatározottsága – valójában magának az *emberiségnek az ügye* – mindennek ellenére egyúttal úgy élhető meg mint az „Istennek az ügye”. Ez a két dolog nem választható el egymástól, nem állít bennünket mindenképpen választást követelő dilemma elé. A transzcendencia maga után vonja az immanenciát. Vagyis ugyanarról van szó, pusztán két különböző szempontból tekintve. Az első, a negatív kontraszt-tapasztalattal adott, még homályos és „nyitott igen” a felismert vallási dimenzió révén eleven megkönnyebbülést tartalmaz, sőt „néha, egy-egy pillanatra” leleplezi a lágy és irgalmas misztérium arculatát, amely mindenféle ellenállással szemben helyzetünk ellenére valami mélyebben rejlő misztérium iránti megadásra hív meg ben-

nünket. Az ég és föld között létezik egy többlet, ami több annál, amit emberi elméletünk és gyakorlatunk saját erejéből elérhet!

Jézus speciális „Isten-szolgálatá”

Miként valamennyi vallás megjelenése, így Jézusé is történelmileg meghatározott. Történelmi szempontból a Názáreti Jézus kora mind a zsidók, mind a nem-zsidók számára egy olyan periódus volt, amikor is az üdv-váradalmak rendkívüli módon felerősödtek, formájukat tekintve sokfélék voltak: a futólagosan megtapasztalt üdv, de még inkább sok beteljesületlenül maradt váradalom, kínos jogfosztottság és szenvedés évszázadokra visszamenő történelméből tevődtek össze. Ez a helyzet Kis-Ázsia széles köreiből egy sajátos irodalmi műfajt és mentalitást hívott életre, „az apokaliptikát”. Ebből keletkezett az a majdnem elképzelhetetlen vágy, hogy annak a szorongató üdvtelességi helyzetnek, amelyben az emberek élnek, egyszer és mindenkorra vége kell hogy legyen: „Most már elég!” „Tele van a búránk; itt az ideje annak, hogy a világ gyökeresen megváltozzék, hogy az emberi szív alapvetően megtérjen.” Isten maga ezen fáradozik, persze az ember és történelme közvetítése révén. Ez ősidóktól fogva érvényes volt abban a hagyományban, amelyben Jézus is élt:

JHWH szólt: Láttam Egyiptomban élő népem nyomorúságát és halottam elnyomói miatti panaszát; igen, ismerem szenvedését. Leszálok, hogy kiszabadítsam népemet ... és hogy kivezesse az ő földről egy szép, tágas országba, egy tejjel-mézzel folyó országba. (Kiv 3,7-8).

Az emberiség végső meghatározottsága

Gondolkodásomban ismételten visszatértem arra a kérdésre, hogy a várt üdv és a várt felszabadítás tekintetében mi a speciális keresztény. Ugyanis üdv és megváltás nem korlátozódhat pusztán a „lelki üdvösségre”, még akkor sem, ha azt egyáltalán nem kívánjuk elhanyagolni [...]

Hogy végül is mi az ember teljes, végérvényes vagy „eszkatológiai üdve”, az felülmúlja racionális és igazolható fogalmainkat. A keresett és mindig (csak töredékesen) meglett, továbbá az eszkatológiai emberi teljesség és szabadság újra és újra fenyegedett „humanum”-ának a meghatározhatatlanságát csakis szimbolikus nyelven foglalhatjuk szavakba, vagyis akkor, ha a metaforák nyelvén beszélünk. Ismételten rámutattam, de itt ismét megismétlem: *a zsidó és a keresztény hagyomány négy metaforája* ösztönzést ad nekünk arra, milyen irányban kell keresnünk; hogy valamelyest megérthessük, mit tartalmaz Isten nagy álma az emberiség jövőjét tekintve; hogy az emberek, nők és férfiak,

végző soron minden teremtménnyel már itt a földön elkezdhesenek békében és boldogságban élni.

1. A végérvényes üdvöt vagy a testvériességre épülő társadalomra és életközösségre való radikális felszabadítást, ahol már nem létezik az úr–szolga viszony, megszűnik a fájdalom és a könnyek letörlődnek, ahol „Isten lesz minden mindenben” (1 Kor 15,28), *Isten országának* nevezzük.

2. Az egyes személyek tökéletes üdv(össég)ét ennek a beteljesedett életközösségnek a keretében a keresztyény hit hagyománya a „*test feltámadásának*” nevezi. (A Biblia a testet vagy „húst” szarx-nak mondja.) Ez az emberi személy isteni megerősítése, igenlése egészen annak emberi testiségéig. A testiség a személy látható összehangoltsága, sajátos dallama, amelyet más is élvezhet (még akkor is, ha ennek semmi köze sincs a megmaradt holttesthez, de igenis köze van az emberiséghez és így az ember személyes testiségéhez).

3. Az ember számára gyötrelmentes, életfontosságú ökológiai élettér eszkatológiai végző beteljesedését *az új ég és új föld* bibliai metaforája szuggerálja. Nem egy másik világ ez (az ugyanis azt jelentené, hogy az eredetileg jó teremtést lebecsüljük, elvetjük), hanem a mi földi, töredezettségtől megváltott világunk – még akkor is, ha ezt saját magunk nem igazán tudjuk elképzelni.

4. Végezetül pedig *Jézusnak (ennek a valahohonna Názáretből származó tényleges embernek), akit a keresztyények Krisztusként ismernek*, az alapvető, sőt konstitutív szerepe kell hogy nyilvánvaló legyen mindenki előtt. Egyrészt az Isten országa töredékeinek a már-most-létrejöttében, másrészt pedig az Országnak eszkatológiai, végző beteljesedésében. Ezt pedig a *Maranatha* (Jöjj, Urunk, Jézus) bibliai képével mint a keresztyénység legmélyebb elkötelezettségével és vágyával fejezhetjük ki. Ez az eszkatológiai, tulajdonképpen emberi nyelven nem elemezhető, Jézus Krisztus parúziájáról számot adó kép pedig abból a tapasztalatból és abból az emlékezésből táplálkozik, amelyet a keresztyények már most – még ha bizonyos gátlásossággal is – Jézus Krisztus egyszerűségének mernek nevezni, anélkül azonban, hogy exkluzív vagy inkluzív igényeket fogalmaznának meg más vallásokkal kapcsolatban. Amit a keresztyénységben Jézus „parúziájának” vagy „újra eljövetelének” nevezünk az Isten országa beteljesülésekor, az tulajdonképpen minden ember számára a Názáreti Jézus tulajdonképpeni jelentőségének mennyei transzparenciájává vált. Ez a végző egyszerűség abban rejlik, hogy Jézus a világ bírajaként és emberfiaként isteni ígéret alapján kimondja a végző ítéletet az emberiség történelméről, valamint ő, akit történelmünk keresztre küldött, mindazoknak örökre jogot teremt, akik az emberek története révén vagy éppen ebben a történelemben kitaszítottak, üldözöttek vagy meggyilkoltak lettek. Nekik a felemeltetés ígérete adatik.

...már a Földön elkezdődik

De óvatosak akarunk maradni: ugyanis nincs menny föld nélkül! Minden egyes alkalommal ismételten azt tapasztaljuk, hogy a problémák megosztják a világot. Sőt a keresztény hit közösségeit is megosztják. Ez azt is jelenti, hogy az Isten által az embernek szánt jövő négy, metaforákkal adott víziója már most kell hogy a hívők evilági tevékenységét befolyásolja és annak mértéke legyen. Ezek a metaforák az e világban élő keresztények etikai elkötelezettségének meta-etikai (vagy „teológiai”, vagy misztikus) életforrását etikai elkötelezettséggé formálják. Ez közvetlenül az ember emberi méltóságán alapszik; olyan alapvetésen, amellyel a keresztény is rendelkezik. Ez a sérthetetlen emberi méltóság nem azonosítható annak teremtménységével. A keresztény ember számára tehát mindenféle etika autonóm-humán alapja azonos ennek a sérthetetlen emberi méltóságnak az „Istenre irányultságával”. A hívők ezt aztán az „Isten akaratának” nevezhetik.

Ennek a metaforahasználatnak a saját dinamikája révén ezek a jövőképek a keresztények tevékenységét jól meghatározott irányba terelik. Az emberi cselekvésnek ez az iránya több igazságosságot, békét és az egész teremtés integritását magában foglalja, vagyis olyat, ami mindenkinek – de mindenekelőtt a kitaszítottaknak, a peremre szorult, szószóló nélkül maradt, sorcsapással sújtott embereknek – társadalmi szintű javulást eredményez. Olyan irányulást jelent, amely az emberek közötti kommunikációt elősegítő pasztorációt erősíti, soha sem szűnik meg kritikával illetni azt a kultúrát és társadalmat, amelyben ezek a struktúrák veszélybe kerülnek, ahol körülöttünk jogtalanság kezd elterjedni. Olyan irányulást jelent, amelyben társadalmunk a férfi és a nő emberi testéről gondoskodik, pszichikai, lelki egészségére ügyel. Olyan irányulást jelent, amelyben kiegészített földünk ismét létezővé válik mindarra, ami növekszik és virágzik, életre kel és lélegzik. Gondja van arra a tisztaságra és erőre, amelyet „isteni erényeknek” nevezünk: a hitre, a reményre és a szeretetre. Ezenfelül gondja van az értelmes, imádkozó liturgiára és a hívő közösség igazán emberi, értelmes szentségi ünneplésére. Gondja van a spiritualitásra és az imádság kultúrájára. És végezetül gondja van arra, hogy egyéni lelkipásztorkodás legyen, különös tekintettel a magányos emberekre és „mindazokra, akiknek már nincs reményük” (1Tesz 4,13).

A keresztény identitás kérdése nem választható el az emberi integritás kérdésétől. Ezen túlmenően pedig ez az identitás-kérdés soha sem oldható meg pusztán elméleti úton. Lényegileg maga után vonja a speciálisan keresztény gyakorlat kérdését éppúgy misztikus vagy teológiai szempontból, mint etikai-gyakorlati módon, kiterjed az ökológia, a szociális és a politikai élet területére. Az Istenről szóló beszéd tulajdonképpen értelmét és „produktív” súlyát csakis az Isten országa gyakorlatának keretében kapja meg.

Teológia és spiritualitás

Mindenféle tudományosság mellett a hathatós teológiának szükség van egyfajta spiritualitásra. „Spiritualitás” alatt azt az alapvető magatartást és inspirációt értem, amelynek segítségével az ember életvitelét megtalálja és azt fenntartja az általa is alakított emberi történelemben. Mindennek megvan az „Isten utáni vágyakozásra” való vonatkozása; valami olyasminék a keresése, amely a teológiának és így ennek a könyvnek is a szíve-lelke. Akkor is, ha a kérdések és válaszok az egyházpolitikára és az egyházvezetésre vonatkoznak. Mindenesetre a római katolikus egyház kíméletlen kánoni törvényeivel az itt vázolt, jövőre vonatkozó víziókat metaforikus erejükben megbéníthatja. A Példabeszédek könyvének figyelmeztetésére gondolok: „Ahol hiányzik a vízió, ott elvadul a nép” (Pél 29,18). Valaki egyszer azt mondta: „Isten ott kezdődött a történelemben, amikor egy ember kimondta: Isten.” Hozzáteszem: Isten cselekvése a történelemben megelőzte ezt az emberi beszédet, sőt előidézte azt. A bibliai történetben bizonyos értelemben úgy hallom, azt mondja Isten: indulj utadra, ember, férfi és nő, kezem műve, szeretetem műve. Nem vagy egyedül, mert én vagyok JHWH, az, aki „érted van”. Indulj utadra, és saját lábnyomodban történelmi életutadon szeretetem arcvonásait tapasztalhatod. A Zsidókhöz írt levél szerzője mondta (Zsid 13,5-6a):

*Isten maga mondta:
Nem hagylak egyedül,
Nem hagylak cserben soha.
Ezért bizakodva mondjuk:
Az Úr a segítségem,
nem kell semmitől sem félnem.*

(Balogh Vilmos Szilárd fordítása)